

هنر به مثابه تخیل اجتماعی

جامعه‌شناسی هنر
ژان دووینیو
ترجمه‌ی مهدی سحابی
نشر مرکز

نظری از نقش اجتماعی تخیل است. او در ضمن دلبستگی به الگوهای تخیل‌آمیز تحلیل و تفسیر جامعه‌شناسی از هنر معتقد است که تاکنون به نیروی تخیل انسان برای ایجاد تحول و دگرگونی در جامعه چندان توجه نشده است.

در فرهنگ اسلامی نیز پیش‌تر به اهمیت تخیل خلاق پی برده شده بود، برای مثال ابن‌سینا در «اشارات» می‌گوید هنگامی که حواس پنج‌گانه‌ی آدمی آرام می‌گیرند، روح او فرصت می‌یابد که به سوی غیب مقدس روی کند و از آن جهان پرنقش و نگار، نقشی در دل بگیرد و از راه تخیل آنچه را که دیده و یافته به حواس انتقال بدهد و به صورت اثر هنری یا ارمغان غیب به مردم بنمایاند.^۱ هر چند در متن کتاب دووینیو، آن چنان تعریف روشنی از تخیل و نقش آن در جامعه‌شناسی هنر نشده است لکن در این جا به تعریفی از کولریج، منتقد ادبی و فیلسوف هنر، درباره‌ی تخیل اشاره می‌کنیم؛ تخیل عبارت است از ترکیب یا آمیزش عناصر ذهنی بدان گونه که در برخی حالات ارزشمند ذهنی حاصل می‌شود.^۲ به اعتقاد کولریج «تخیل اولیه قدرت حیاتی و برترین کارگزار

درباره‌ی نویسنده کتاب:

ژان دووینیو استاد دانشگاه اورلئان فرانسه، نویسنده‌ای پرکار بوده است. وی گذشته از داستان‌ها و مقالات بسیار آثار متعددی نیز درباره‌ی جامعه‌شناسی عمومی، از جمله بررسی آثار دورکیم، گورویچ و کتاب چند جلدی مفصلی پیرامون جامعه‌شناسی تئاتر را نوشته است. دووینیو موضوعات گسترده‌تری در حیطه‌ی جامعه‌شناسی هنر را که برخی از برجسته‌ترین ناقدان قرن مانند والتر بنیامین، سارتر و لوکاچ به آن پرداخته‌اند، در این کتاب مورد بررسی قرار داده است.

دووینیو، اهمیت جامعه‌شناسی را نه به عنوان یک جامعه‌شناس عرفی و سنتی، بلکه به عنوان یک روشنفکر تحول‌خواه فرانسوی آنقدر بالا می‌بیند که در گزارش از یک روستا در شمال آفریقا چنین اظهار می‌کند که اگر بالزاک و دیکنز امروز زنده بودند، قطعاً جامعه‌شناس می‌شدند. ژان دووینیو، در مسیر تألیف جامعه‌شناسی هنر، بی‌آنکه به هیچ خط ایدئولوژیک مشخصی وابسته باشد، موضوعاتی که او در این کتاب پیشنهاد می‌کند بر پایه‌ی یک ساختار

کل درک انسانی است و اگر در ذهن محدود به صورت تکرار ظاهر می‌شود در من هستم نامحدود نقش خلاقیت جاودانی را ایفا می‌کند.^۲

به عقیده خود دووینو تأثیرات اجتماعی تخیل چیزی بس بیشتر از خیال‌پردازی‌های فردی است، زیرا نتایج آن همه‌ی موجودات بشر را دربر می‌گیرد. چنان که در محتوای متن کتاب نیز دقت کنیم درمی‌یابیم به دلیل اینکه دووینو به مانند برخی از جامعه‌شناسان هنر دچار جزم‌اندیشی نیست، توانسته است هنگام بررسی نقش اجتماعی تخیل به خود اجازه دهد که با مسأله‌ی فضیلت اجتماعی هنر روبه‌رو شود.

درباره‌ی مترجم کتاب:

مهدی سحابی (متولد ۱۳۲۳) خورشیدی در شهر قزوین، انسان چند پیشه‌ای است که به عنوان نقاش، مجسمه‌ساز، نویسنده و مترجم ایرانی مطرح شده است. او در آغاز به تحصیل در هنرکده‌ی هنرهای تزئینی تهران پرداخت و سپس در فرهنگستان هنرهای زیبای رم مشغول شد، اما پس از مدتی هر دو محیط دانشگاهی را نیمه تمام رها کرد. وی آن گاه به سراغ روزنامه‌نگاری، بازیگری، عکاسی و کارهای مشابه رفت و سرانجام به ادبیات، نقاشی و ترجمه‌ی آثار ادبی روی آورد. سحابی آثاری را از زبان‌های انگلیسی، فرانسوی و ایتالیایی به فارسی برگردانده است، عمده‌ی شهرت او برای ترجمه‌ی استثنایی از مجلدات «در جستجوی زمان از دست رفته» نوشته‌ی مارسل پروست است. شاید به نظر برسد که طیف مختلف ترجمه‌ی ادبی برای مترجم کاری بس دشوار باشد، اما درک مطلب و مفاهیم این کتاب‌ها برای خواننده، معلول ترجمه‌ی شیوا و روان مهدی سحابی به عنوان مترجمی زبردست و تواناست.

برای هر مترجمی هنگام برگرداندن کتاب از یک زبان غیر به زبان مادری، همیشه آن چیزی که انتظارش را دارد، تحقق نمی‌یابد اما باید عنوان کرد که مزیت ترجمه‌ی سحابی کنار گذاشتن لغات مهجور و غیرقابل فهم در بطن کتاب به زبان اصلی است و او کوشیده معادل‌های نامأنوس را از دل واژگان فارسی قدیم بیابد به صورتی که نیاز خواننده را از رجوع به فرهنگ‌های فارسی باستان راحت می‌سازد در حالی که متأسفانه بسیاری از ترجمه‌های امروزی از این مزیت مستثنی هستند. مترجم کتاب سعی بر آن داشته مطالب را کاملاً به صورت مفهومی برگرداند و از استفاده از لغات غامض و دشوار دوری کند.

تحلیل ساختار متن

کتاب «جامعه‌شناسی هنر» دووینو به ۵ بخش اصلی و یک پیش‌گفتار و یک مقدمه تقسیم شده است.

در پیشگفتار، جان فلچر، مترجم انگلیسی کتاب، پی‌ریزی جامعه‌شناسی مدرن هنر با تأکید بر نوشته‌های دووینو در رابطه با خیال و شرح شخصیت‌هایی پرداخته است که به نظر او دووینو خود را متأثر از آنان می‌داند. بنابر اظهار خود دووینو، شکل‌گیری نظریاتش متأثر از شخصیت‌هایی همچون لوی اشتروس، بلانشو و فرانکستل بوده است. اما ادگار مورن با کتاب «سینما یا انسان تخیلی» بیشتر از بقیه بر او تأثیر گذاشته است. لکن توجه و تأکید جان فلچر در پیشگفتار بیشتر بر این است که دووینو کتاب جامعه‌شناسی هنر را درباره‌ی هنر به معنای عام نوشته است، به همین منظور در ابتدای آن به نقش تخیل و کارکرد آن در تحلیل جامعه‌شناسی پرداخته است.

بخش اول کتاب به بررسی اسطوره‌هایی می‌پردازد که دووینو کتاب خود را پیوسته در راستای تأثیرگذاری آنان بر عوامل اجتماعی تبیین و توضیح می‌دهد. جست و جوی بستر مناسب تحلیل‌های اجتماعی، دووینو را بر آن داشت ایده‌هایی را که در باره‌ی اسطوره‌هایی همچون ماهیت و ذات هنر در تاریخ جامعه‌شناسی هنر آمده است را مورد بازنگری و تحلیل مجدد خود قرار دهد، چرا که به نظر او این مقوله در زمان‌های متفاوت تأثیرهای متغیری روی اذهان گذاشته است و با توجه به واقعیات زندگی هنرمند و آفرینش هنری بیگانه با دنیا می‌باشد که هنرمند در آن مسیر قرار دارد.

به نظر دووینو اسطوره‌ای که در زیبایی‌شناسی مانع پیشرفت جامعه‌شناسی راستین هنر می‌شود به نظریه‌ی منشأ بدوی هنر مربوط می‌شود. این نظریه چیزی جدا از نظریه‌ی معتقد به ذات هنر نیست، لکن تلاش آن بر این نکته استوار است که زبان و بیان هنری را از زندگی واقعی جدا کند. نه به این منظور که آفرینش اثر هنری با تداوم واقعیت زندگی شکل نگرفته است، بلکه با این قصد که کهن‌ترین اشکال آفرینش هنری بشر را به امروزی‌ترین

شیوه‌های بیان هنری او ربط دهد.

به گمان دووینو، نقطه‌ی محوری این نظریه، ستایش از منشأ چیزهاست که با بینش تکامل‌گرایی و «تاریخی‌گری» مرتبط است و از اسپنسر تا کنت و دورکیم و برگسون (و البته امروزی‌ها) قابل شناسایی است که بر تحول و پیشرفت تدریجی و متداوم بشر از نخستین زمان‌ها تا امروز باور دارند. اسطوره‌ی دیگری که در این بخش توضیح داده می‌شود که جامعه‌شناسی هنر دچار آن است، نظریه‌ای است که هنرها را فرع بر واقعیت و طبیعت می‌داند. این اسطوره ظاهراً در جهت تحقق یافتن تخیل و رؤیا که مورد نظر دووینو است، بسیار مؤثر است توضیح آن از جانب دووینو نشان می‌دهد که هر چند در طول تاریخ همواره به رابطه‌ی آفرینش اثر هنری و واقعیت بیرونی وقوف کامل داشته‌ایم، این ارتباط هنر را چیزی بیشتر از خیال‌پردازی و رؤیاپروری حسرت‌آمیز محسوب نمی‌کند. در حالی که دووینو معتقد است اساس تحولات اجتماعی تخیل انسان است و جامعه‌شناسی هنر مورد نظر او نه بر مبنای تضاد خیال با واقعیت بلکه خیال به عنوان محور اجتماعی استوار است.

در بخش دوم کتاب تحت عنوان کاربرد جامعه‌شناسی هنر، علاوه بر

اینکه دووینو پویایی جامعه را در رابطه با مسیر تحول اجتماعی در تیررس نظری خویش قرار می‌دهد، نسبت به جامعه‌شناسی هنر لوکاچ نیز واکنش نشان می‌دهد. نه به این دلیل که لوکاچ اندیشه‌ی مارکسیستی دارد و می‌خواهد نیت سیاسی را در نظریات جامعه‌شناسی هنر خویش تأثیر دهد، بلکه بدان دلیل که در دوره‌ی نخست فکری لوکاچ که هنوز مارکس‌گرا نشده بود و از سنت ایده‌آلیسم فلسفی آلمان و در نتیجه، رمانتی سیسم و اهمیت دادن به تخیل متأثر بود از این رو از موضعی رمانتیک سخت علاقمند به مسائل زیبایی‌شناسی بود.^۴

با توجه به اینکه متن جامعه‌شناسی هنر ژان دووینو گونه‌ای از باور به مدرنیسم را داراست بنابراین انتقاد دووینو از لوکاچ بیشتر به خاطر بیزاری لوکاچ از نوآوری‌های هنر مدرن است، زیرا که نظریات ناقص و پیش پا افتاده‌ی دوره‌ی مارکس‌گرایی لوکاچ درباره‌ی جویس و بکت برگرفته از برداشت‌های کهنه واقع‌گرایی در هنر بوده است. این بخش از کتاب نشانی از بی‌نشانه‌هاست، برای آنکه دووینو اکثر نظریه‌ها را در تیررس انتقاد خویش قرار می‌دهد و این می‌تواند یکی از آفت‌های هنر پست مدرن

باشد. زیرا هر نظریه‌پردازی در حیطه‌ی هنر، به نفی نقل قول‌های فراوان دیگران منتهی می‌شود و فقط به این دلیل که این نظریات برگرفته از باور به فراروایت‌هاست.

هنر در جامعه، جامعه در هنر عنوان موضوعی بخش سوم کتاب است که به بحث درباره‌ی امر مقدس در آثار نقاشان بیزانسی و بودایی و نمایش‌های مذهبی اروپای سده‌های میانه می‌پردازد و آن را مصداقی از کارکرد اجتماعی تخیل می‌داند. در اینجا دووینو بین هنری که احساسات مذهبی را بیان می‌کند و هنری که معنویت مذهبی با آن سرشته است، تفاوت قائل است. به جاست که بیان کنیم در هر موقعیت زمانی دین و هنر لازم و ملزوم یکدیگرند، چرا که با توجه به بحث دووینو جذبه‌ی تقدس در هنر همواره وجود داشته است که به صورت آثار بازمانده از شهر لاگاش سومر و مجسمه‌های بودایی یا نقاشی‌های مسیحی دیده می‌شود که نشان‌دهنده‌ی حضور تخیل اجتماعی در آثار هنری است.

تحلیل نظریه‌های هگل و روسو و نمایش‌های شکسپیر که دیدگاه‌هایی از موضوع «هنر در جامعه» است با بحث جامعه در هنر مرتبط اما مستقل است و می‌توان آن را در هر جامعه‌ای یافت، که در این بخش مورد بررسی قرار گرفته است.

این ارتباط و استقلال موضوع هنر در جامعه و جامعه در هنر موجب پیچیدگی لایه‌های معنایی اثر هنری برای جامعه‌شناس هنری می‌شود زیرا گرچه چند لایه بودن معنا را نمی‌توان به عنوان عیب اثر هنری برشمرد، اما به دلیل اینکه نظریه‌ها در بعضی موارد با مشکل تحلیل، تفسیر و ارزیابی روبه‌رو می‌شوند، دآوری درباره‌ی نقش اجتماعی با مشکل مواجه می‌شود.

دووینو در بخش چهارم کتاب به محیط اجتماعی و کارکردهای مختلف اجتماعی هنر و هم‌چنین گونه‌شناسی هنر و کارکرد آن برای ارتباط با جامعه‌شناسی می‌پردازد. او با توجه به مفهوم گونه‌ی هنری به بررسی آفرینش هنری به تناسب انواع مختلف جامعه و تلاقی میان این انواع جامعه می‌پردازد و بیان می‌کند که نظریه‌ی گونه‌شناسی هنر با نظریه‌ی قائل به بینش معنوی جهان فرق دارد و بسیار غنی‌تر از آن است او در این بخش، هنر بدوی، به ویژه هنر آفریقا، مناسبات اجتماعی در جوامع عشیره‌ای و طایفه‌ای، ارزش ایدئولوژی در جوامع دین‌سالار، کارکرد هنر در شهرهای پیشین قلمرو هنر در دوره‌ی اسلام می‌پردازد و بر اهمیت نظریه‌ی ناهنجاری برای تحلیل جامعه‌شناسی در زمینه‌ی هنر تأکید می‌کند. این بخش کتاب در نتیجه‌ی قلم توانای دووینو برای توضیح نظریه‌ی ناهنجاری در هنر به صورتی کاملاً روشن درآمده است.

بخش پنجم کتاب در رابطه با هنر امروز و این‌که شعار «هنر مرده است» بیشتر نمایان است زیرا که تفاوت جوامع صنعتی با ماقبل آنها بیشتر از گذشته شده است. به نظر او چنین چیزی طبیعی و مقتضای زمان فعلی است که افکار آدمیان متفاوت و در مکان‌های مختلف جلوه‌ی دیگری پیدا کرده است. رشد تکنولوژی و تأثیر وسایل ارتباطی بر فرهنگ پدیده‌ی تخیل را در چارچوبی تنگ قرار داده است تا از پیش پا افتاده‌ترین ایده‌ها پیروی کند. دووینو در این باره معتقد است که تخیل اجتماعی انسان بار دیگر به دوران کولاژ پا می‌گذارد و به نظر او حقیقت این است که دنیای حاضر دنیای دولی نه، بلکه صد دلی است و این به معنای کولاژی از باورها و علائق انسان‌های

امروزی است.

نتیجه‌گیری

اگر چه کتاب دووینیو به رابطه‌ی میان «تخیل و هنرهای تصویری» پرداخته است و به زیر و بم‌های نقش تخیل در هنرهای بصری اشاره می‌کند اما نظریه‌ی وی کاملاً متضاد با گرگوری کاری درباره‌ی تخیل است، چرا که به نظر گرگوری کاری «تخیل تبیین‌کننده‌ی هنرهای ادبی است»^۵ و تنها می‌تواند به تبیین آن دسته از اثری که دارای روایت‌اند، بپردازد. با این حال می‌توان گفت که بازشناسی تصویر به توانایی‌های ادراکی و نه تخیلی انسان وابسته است. یادآوری این نکته ضروری به نظر می‌رسد که در جامعه‌شناسی و بالخصوص روان‌شناسی شناخت، تصویر ذهنی و یادآوری چیزی مابین ادراک و تخیل هستند و اگر بخواهیم به مقایسه‌ی این دو نظریه بپردازیم شاید حق با دووینیو باشد که تخیل را در مرحله‌ای قرار می‌دهد که انسان تصویر ذهنی را پشت سر گذاشته باشد.

در متن کتاب صحبت از مسایلی است که می‌تواند تابع ویژگی‌های دوران مدرنیسم باشد. سنت‌گریزی به قصد رسیدن به جامعه‌ای عقل‌مدار و قانونمند، بدگمانی نسبت به تفاوت فرهنگ‌ها و تأکید به همانند شدن‌های اجتماعی و فرهنگی، اومانیسیم و خردباوری علی‌الظاهر برخلاف تخیل‌گرایی و خیال‌پردازی است. با توجه به نوشته‌های دووینیو در این کتاب باید ابراز داشت که چون پیوند انسان و جامعه ناگسستنی است، گسستن تخیل اجتماعی از یک دوره‌ی هنری مستلزم پیوستن به دوره‌ی دیگر است به همین دلیل او نیز به مانند سارتر نظرش را در مورد جامعه‌شناسی صریح بیان می‌کند و می‌گوید: «بشر، از دیدگاه جامعه‌شناس، تجربه‌ای بی‌پایان است که باید همواره آموخته شود.»

پانوشته‌ها:

۱. ابن‌سینا، اشارات، ج ۳، ص ۴۰۷.
۲. ای. ا. ریچاردز، اصول نقد ادبی، ترجمه‌ی سعید حمیدیان، ص ۱۶۵.
۳. همان.
۴. بابک احمدی، حقیقت و زیبایی، ص ۱۹۸.
۵. بریس گات، دومینیک مک آیورلوپس، دانشنامه‌ی زیبایی‌شناسی، گروه مترجمان، ص ۱۸۵.

منابع

۱. احمدی، بابک، حقیقت و زیبایی، تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۳.
۲. دووینیو، ژان. جامعه‌شناسی هنر، ترجمه‌ی مهدی سبحانی، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۹.
۳. ریچاردز، ای. ا. اصول نقد ادبی، ترجمه‌ی سعید حمیدیان، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۵.
۴. پاکباز، رویین. دایره‌المعارف هنر، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۱.
۵. گات، بریس و مک آیورلوپس، دومینیک. دانشنامه‌ی زیبایی‌شناسی، گروه مترجمان، تهران: فرهنگستان هنر، ۱۳۸۴.
۶. ابن‌سینا، اشارات، ج ۳.

هنر امر متعالی مبتدل

اسلاوی ژیزک

ترجمه‌ی مازیار اسلامی

نشر نی

اسلاوی ژیزک، متفکر اسلونیایی را می‌توان یکی از متفکران برجسته‌ی زمانه ما و شارح نظریه‌ی فرهنگ به طور اعم در چند دهه‌ی اخیر اروپا دانست. نقش نوآورانه‌ی وی در تاریخ روشنفکری غرب در تلفیق او از نظریه‌ی روانکاوی لاکان، فلسفه‌ی قاره‌ای و به ویژه قرائت‌های ضد ماهیت باورانه‌اش از هگل و نظریه‌ی سیاسی مارکسیستی او دانست. ژیزک این اندیشه‌ی متعالی را با نمونه‌هایی از ادبیات و فرهنگ عامه به تصویر می‌کشد که علاوه بر شکسپیر، یا کافکا، فیلم / نوار و سریال‌های معمولی تلویزیونی را نیز دربر می‌گیرد. به قول ژیزک:

«فقط زمانی نسبت به درک خودم از برخی مفاهیم لاکانی متقاعد می‌شوم که بتوانم آن مفاهیم را به نحوی مطلوب به بلاهت ذاتی فرهنگ عامه‌پسند ترجمه کنم»

کتاب حاضر که تحت عنوان هنر امر متعالی مبتدل و درباره‌ی بزرگراه گمشده‌ی دیوید لینچ به چاپ رسیده است، به نحوی نمایشگر موضوعاتی است که بعضی مواقع از چارچوب فیلم لینچ فراتر می‌رود و در حوزه‌های نظریه‌ی فیلم، اخلاق، سیاست و فضای مجازی نیز کندو کاو می‌کند.

ژیزک در اثر حاضر سعی دارد فیلم‌هایی لینچ برخلاف گفته‌هایی که فیلم‌هایش را اقتباس پست مدرن پیچیده از کلیشه‌ها و یا تلمیحات تاریک اندیشان عصر نو به شیفنگی معنوی و مسالمت‌آمیز می‌دانند، جدی گرفته شود. وی لینچ را از دریچه‌ی نظریه لاکان قرائت می‌کند. لاکان ژیزک یک امر واقعی است نه یک لاکان بسا ساختارگرایی. امر واقعی که پیش از دیگر مفاهیم لاکانی مورد توجه ژیزک قرار گرفته است.

به نظر ژیزک در جهان لینچ امر واقعی به صورتی ترسناک به هستی روزمره تجاوز می‌کند. بزرگراه گمشده امر متعالی را به معمایی‌ترین گونه‌ی ممکن القا می‌کند. ژیزک در کتاب خود تلاش می‌کند نشان دهد چگونه موانع زندگی قهرمان داستان دقیقاً نوعی فرافکنی خیال‌پردازانه به یک ابژه ناممکن است. به باور او روایت مدور بزرگراه گمشده، دورانی بودن فرآیند روان‌کاوانه را نشان می‌دهد. همچون همه‌ی فیلم‌های لینچ عبارت کلیدی بیمارگونه‌ای وجود دارد که همواره همچون پیامی موکد، تکان‌دهند و نامفهوم (امر واقعی) دوباره ظاهر می‌شود و گرمای موقت وجود دارد که در تجزیه و تحلیل جایی است که قهرمان داستان ابتدا در مواجهه با خود ناکام می‌ماند، اما در پایان می‌تواند نشانه‌ی بیماری را به شکل آگاهانه، مانند نشانه‌ی شخصی خویش بیان کند.

کتاب ابژه متعالی ایدئولوژی در سال ۱۹۸۹ او را در غرب به شهرت رساند. اصالت او محصول تلفیق نبوغ‌آمیز او از سنت فلسفه‌ی هگلی، نظریه سیاسی مارکسیستی و روان‌کاوی لاکانی است. ژیزک توجه خاصی به سینما داشته و مقالات و کتاب‌های متعددی درباره‌ی سینما نوشته است. شاید ناکامی در فیلم‌سازی، همان‌گونه که خودش می‌گوید او را به فلسفه کشانده است. هنر امر متعالی مبتدل ژیزک قرائتی لاکانی از فیلم بزرگراه گمشده‌ی لینچ ارائه می‌دهد.